

ДІАЛЕКТИКА МЕЖ І БЕЗМЕЖЖЯ В ПОЕТИЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

DIALECTIC OF LIMITS AND LIMITLESSNESS IN THE POETIC INTERPRETATION OF HRYHORIY SKOVORODA

Григорчук Ю.М.,

orcid.org/0000-0002-9359-1334

кандидат філологічних наук,

молодший науковий співробітник відділу давньої української літератури
Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка Національної академії наук України

У статті здійснено аналіз інтерпретації діалектики меж і безмежжя в поетичній збірці Г. Сковороди «Сад божественних пісень». Підкреслено, що діалектичність – це один із домінуючих методів авторського художнього осмислення світу. Зазначено, що в основі інтерпретації діалектики меж і безмежжя в поезіях Г. Сковороди є філософська концепція про дві натури творіння, барокова антитетика та християнська екзегетика.

Виокремлено, що в збірці «Сад божественних пісень» діалектика меж і безмежжя найповніше окреслена у трьох аспектах: просторовому, темпоральному й екзистенційному.

Вказано, що у просторовому контексті її репрезентує протиставлення локусів міста і природи, а також граду земного (світу) і граду небесного (Божого Царства). Висвітлено алегоричне значення цих образів та їхнє філософське тлумачення. Також проаналізовано хронотоп дороги (сходження на вершину) як алегорію виходу за межі в безмежжя.

Простежено, що в темпоральному аспекті діалектику меж і безмежжя втілює опозиція часу й вічності, пришвидшеного і сповільненого часоплину (часу-presto і часу-adagio). Досліджено їхню художню інтерпретацію в текстах збірки, передану засобами афористичної, символічної, антитетичної образності. Зазначено, що ці часові ритми виражають два протилежні модуси буття – вічне і плінне, безмежне і обмежене. Розглянуто семантику кола як знаку вічності.

Висвітлено, що в екзистенційному контексті філософське розуміння меж і безмежжя передане через опозицію життя і смерті (життя, смерті й воскресіння). Наголошено на бінарності цих понять. В її основі – концепція двох протилежних натур творіння: видимої і невидимої, тілесної і духовної, які поєднуються в світі і в людині. В цьому сенсі розглянуто тлумачення автором фізичної і духовної смерті, зовнішньої і внутрішньої (істинної, духовної) людини та описано домінуючий у збірці мотив боротьби з гріхом і очищення серця. Підкреслено, що в поезіях Г. Сковороди фізична смерть уособлює не межу, а двері в безмежність і надію на нове життя у воскресінні.

Ключові слова: Григорій Сковорода, діалектика, поезія, інтерпретація, образ, символ, текст, мотив.

The article analyzes the interpretation of the dialectic of limits and limitlessness in H. Skovoroda's poetry collection "The Garden of Divine Songs". It is emphasized that dialectics is one of the dominant methods of the author's artistic depiction of the world. It is noted that the interpretation of the dialectic of limits and limitlessness in the poetry of H. Skovoroda is based on the philosophical concept of the two natures of creation, baroque antithetic and Christian exegesis.

It is emphasized that in the collection "The Garden of Divine Songs" the dialectic of limits and limitlessness is most fully outlined in three aspects: spatial, temporal, and existential.

It is indicated that in the spatial context it is represented by the opposition of the loci of the city and nature, as well as the city of the earth (the world) and the city of heaven (the Kingdom of God). The allegorical meaning of these images and their philosophical interpretation are highlighted. The chronotope of the road (climbing to the top) as an allegory of going beyond the limits into the boundless is also analyzed.

It has been traced that in the temporal aspect, the dialectic of limits and limitlessness is embodied by the opposition of time and eternity, accelerated and slowed down (time-presto and time-adagio). Their artistic interpretation in the texts of the collection, conveyed by means of aphoristic, symbolic, and antithetical imagery, is analyzed. It is noted that these temporal rhythms express two opposite vectors of being – eternal and fluid, boundless and limited. The semantics of the circle as a sign of eternity is considered.

It is highlighted that in the existential context, the philosophical understanding of limits and limitlessness is conveyed through the opposition of life and death (life, death, and resurrection). The binary nature of these realities is emphasized. It is based on the concept of two opposing natures of creation: visible and invisible, corporeal and spiritual, which are combined in the world and in man. In this sense, the author's interpretation of physical and spiritual death, the external and internal (true, spiritual) person, is examined, and the dominant motif in the collection of the struggle against sin and purification of the heart is described. It is emphasized that in the poems of H. Skovoroda, physical death represents not a limit, but a door to infinity and hope for a new life in the resurrection.

Key words: Hryhorii Skovoroda, dialectic, poetry, interpretation, image, symbol, text, motive.

Постановка проблеми. Межовість, або ж граничність, за М. Гайдеггером, – одна з іманентних характеристик людського буття, яке вже

від моменту народження обмежене простором і часом: географічним місцем і визначеною кількістю років. Однак людина в своїй онтологічній

сутності завжди скерована в безмежність. Як образ Божий, вона носить у своєму серці тугу за вічністю, за небом.

Це розуміння багатогранно репрезентоване в текстах Г. Сковороди. Мислитель-мандрівник, неспійманий світом, «втілення глибини й безміру української душі» [7, с. 6], він усією своєю творчістю і своєю життєвою поставою втілював філософію свободи, виходу за межі в безмежне. Народившись у епоху бездержавності, зруйнування козацької вольниці й утисків українства, Г. Сковорода підсвідомо шукав шляхів виходу з кризи, які вбачав передусім не в усуненні зовнішніх обмежень, а в осягненні людиною внутрішньої свободи. Цей процес він називав «безперервним стремлінням» думки до Божого миру і свободи духа [6, с. 524]. Стислим віддзеркаленням філософських поглядів автора стали поетичні твори, передусім збірка «Сад божественних пісень», де в художній формі символічних образів, афористичних розмислів і алегорій висвітлена діалектика меж і безмежжя, розгорнута в координатах простору, часу й людської екзистенції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Глибину діалектичного осягнення людського буття, репрезентовану в текстах Г. Сковороди неодноразово підкреслювали вчені. За Л. Ушкаловим, діалектичність (антитетичність) – «одна з найхарактерніших рис сквородинської методи осягнення Абсолютного» [8, с. 747]. Філософ використовує діалектичні роздуми для розкриття суперечностей, що існують у людині та світі. Він протиставляє «видиму та невидиму природу в космосі, зовнішню та внутрішню людину в людині, буквальный і символічний сенс у Біблії» [8, с. 750], а також простежує, як ці протилежності можуть бути об'єднані в гармонії.

Детальний розгляд сквородинської антитетики репрезентований у книзі Д. Чижевського «Філософія Г.С. Сковороди» (1934), де автор аналізує діалектичну методику мислення письменника та визначає її основні джерела, якими є античний та християнський платонізм, новозавітна символіка й антитетика бароко. Із сучасних праць можна виокремити монографію О. Кирилюка «Християнська філософія вічності та часу у творах Григорія Сковороди» (2022) та книгу Л. Софранової «Три світи Григорія Сковороди» (2002), де в діалектичному ключі досліджені різні вияви темпоральності в творах мислителя; статті О. Яковлевої та О. Шикуні, в яких розглянуті діалектичні модуси людської екзистенції, зокрема єдність ідеального та матеріального (духу, душі і тіла). Водночас названі праці висвітлюють ско-

вородинську діалектику передусім у філософсько-світоглядному ключі.

Літературознавчі студії цього питання представлені розвідками І. Ісиченка, Г. Ноги, Г. Токмань, Н. Левченко, Н. Нестеренко, Т. Шевчук, Л. Ушкалова, присвяченими аналізу рецепції у творах Г. Сковороди часово-просторових реалій, зокрема й у руслі антитетики бароко. Усе ж, тема художньої репрезентації діалектичного світобачення у текстах письменника досі залишається невичерпаною. Вагомим у цьому контексті є дослідження інтерпретації меж і безмежжя у поетичній збірці «Сад божественних пісень», яку можна вважати сконденсованим втіленням основних ідей мислителя.

Постановка завдання. Отже, мета цієї розвідки – проаналізувати специфіку естетичного втілення діалектики меж і безмежжя у збірці «Сад божественних пісень». Реалізація мети передбачає виконання таких завдань: окреслити основні форми вияву діалектики меж і безмежжя в поезії збірки; охарактеризувати своєрідність авторського трактування цих реалій; описати художні засоби поетичної мови, залучені для висвітлення цих понять.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи основні елементи діалектичного мислення українського філософа, Д. Чижевський виокремлює дві складові: антитетику і принцип коловороту, зазначаючи, що в текстах письменника ці обидва принципи проявлені «в парадоксально загостреній формі» [10, с. 9]. Вслід за Платоном, Августином Аврелієм, Томою Аквінським Григорій Сковорода розвиває ідею про дві природи сущого. На думку письменника, весь світ пронизують дві натури: видима й невидима. Протилежні за суттю, вони перебувають в діалектичній єдності між собою. Філософ виокремлює два світи, що формують єдиний: «*Мір видный и невидный, живой и мертвый, цѣлый и сокрушаемый*» [6, с. 737]. Перший є ризою, другий – тілом; перший – тінню, другий – деревом; перший – матерією, другий – іпо-стассю, ідеальною основою матерії. Обидва ці світи (видимий і невидимий, обмежений і безмежний) поєднані в довіллі і в людині.

Намагаючись вербально окреслити граничність першого (видимого) світу, Г. Сковорода вживає слова «*Предѣл, Черта, Край*» [6, с. 513], «*Начало*», «*Конец*» [6, с. 735], «*Граница*» [6, с. 738], тоді як просторову й темпоральну безмежність другого (невидимого) втілюють лексеми «*Безконечность*» [6, с. 738], «*Вѣчность*» [6, с. 1372], а також емблематичні образи *кола* [6, с. 537], *круга*, *колеса* [6, с. 579], що маніфе-

стують ідею циклічності, коловороту. Власне, «Безначалним Началом» [6, с. 524], «никоєю Пространністю не Ограниченным» [6, с. 333], і «всякія кончини концом безконечным» [6, с. 586] мислитель називає Бога, алюзійно інтерпретуючи біблійний текст Одкровення: «Я альфа і омега, початок і кінець... Вседержитель» (Од. 1:8) [5, с. 304].

Релігійно-філософська візія світу, окреслена крізь призму ключових образів-антиномій, втілена й у збірці Г. Сковороди «Сад божественних пісень» (1785). Вона об'єднала твори, написані протягом другої половини життя автора, і стала підсумком не лише «перейденого шляху» [2, с. 55], а й філософських ідей, висловлених у трактатах. Діалектика меж і безмежжя чітко оприявнена в книзі у трьох аспектах: просторовому, темпоральному й екзистенційному.

Так, у **просторовому** аспекті її найповніше репрезентує символічне протиставлення двох локусів: **міста і природи**, а також **граду земного** («міра») і **граду небесного** (Божого Царства). Перший постає втіленням матеріального, другий – ідеального світу. Як бароковий мислитель, Г. Сковорода чітко розмежовує два локуси. Перший маніфестує обмежений простір, царину превалювання гріха, матеріального комфорту, другий – простір відкритий, вільний, сферу обітування духа.

Топос **міста**, сповненого галасу, пороку, суєти узагальнено виведений у 10-й пісні, відомій під назвою «Всякому городу нрав и права». Тут «город» – це замкнутий простір, де діють часто суперечні Божим законам закони світу: гонитва за статками, славою, чинами («Петр для чинов угли панській трет. / Федька купец при аришині все лжет...» [6, с. 60]) і панує найбільше джерело поневолення – гріх («Хто чинить гріх, гріха невольник» (Ів. 8:34) [5, с. 122]). Семантично споріднений із топосом міста й образ гріховного світу («міра»), виведений у 14-й пісні. Автор алегорично порівнює його з океаном, морською безоднею, пекельною прірвою [6, с. 64–65], здатною легко поглинути того, хто необачно пірнув у її хвилі. Як і образ міста – «премногочисленного» [6, с. 63], «богатого», «высокого» [6, с. 62], так і образ «міра» – «прескверного» [6, с. 53], «преlestного» [6, с. 67] «безсовѣтного» [6, с. 70], наділений у поезіях виразною негативною конотацією. В контексті діалектики меж і безмежжя він втілює обмежений простір, який, вдавано обіцяючи людині безмежжя можливостей, насправді, штовхає її душу в ярмо неволі.

У символічному світі поезій просторовою альтернативою локусам міста й «міра» є **природа**, її

чистота і простота, свобода і неосяжність, втілені в ідилічних картинах довкілля. Умиротворені, просвітлені пейзажі гірських вершин, квітучих полів, садів, лугів формують візію того гармонійного вільного світу, де особа може вповні бути собою. Якщо «города славны, высоки» [6, с. 62] занурюють серце в «горьку неволю» і «море печалей», – стверджує ліричний герой 12-ї пісні, – то тільки на лоні природи й у гармонії з нею можна віднайти істинний спокій і щастя: «В тебе жизнь увеселенна. В тебе покой, тишина» [6, с. 62].

Г. Сковорода виводить опозиційні пари **міста і гір, міста і діброви, полів, садів** (2, 3, 12, 13-а пісні), де останні уособлюють безмежність і гармонію первісного топосу раю. Цей символічний паралелізм латентно описаний у 13-й пісні, що поетизує красу української природи: «Ах поля! поля зелены! / Поля цвѣтами распецуренны!.. / Ах вы вод потоки чисты! / Ах вы берега трависты! / Ах ваши волоса! вы кудрявые лѣса...» [6, с. 63]. Перераховуючи цілу низку природних топосів (поля, долини, яри, пагорби, кургани, ліси, сади) й уміло залучаючи щедрі палітри зорових та звукових образів (світло «денниці», сонця; мелодії птахів, музика «свирѣлі»), Г. Сковорода візуалізує буколічну картину первісного едему, того безграничного первозданного світу, що в поетичній уяві філософа протилежний до обмеженого географічними кордонами і людськими законами топосу міста [6, с. 63]. Цікаво, що суголосну антитетику репрезентує не лише поетична образність, а й афористична максима однієї з байок: «Кто родился к тому, чтоб Вѣчностью забавляться, тому пріятнѣе жить в Полях, Рощах и Садах, нежели в Городах» [6, с. 158].

В образно-символічній системі збірки топосам міста і «міра» протиставлена не лише природа, але й чиста людська душа, асоційована з небесним містом, храмом Святого Духа («Сам ты град, з души вон выгнав яд. / Святому Духу храм и град» [6, с. 71]), Божим градом і садом («Душа его – Божій град. Душа его – Божій сад» [6, с. 54]) (20-а, 3-я пісні). Прикметно, що в наведених рядках знову присутній образ міста, граду, але це вже не **світське місто** – простір гріха і суєти, а **небесний град** – Боже Царство. Мислитель асоціює його не лише з раєм і небом як з ідеальною сферою обітування Бога (2, 5, 20-а пісні), а й із найсокровеннішими глибинами серця (1, 3, 20-а пісні). В цьому сенсі Боже місто протиставляється місту земному як безмежний простір простору обмеженому, царство свободи царству поневолення, біблійний Єрусалим Вавилону, тощо.

Екзистенційний порив людської душі в безмежне, тугу за вічністю, за небом алегорично

втілює в віршах *хронотоп дороги*. Це не лише зримий шлях, дорога в реальному, видимому просторі, як у 25-й і 26-й піснях, а й нематеріальний шлях думки у невидимому просторі уяви. Найчастіше він об'єктивується в динаміці *сходження на вершину*. У поезіях це сходження «на гори, гдѣ правда живет Свята» [6, с. 52], або ж лет «вышше небес, вышше гор» [6, с. 72]. У теорії М. Еліаде цей висхідний рух символізує вихід за межі в безмежне, заглиблення «в міфічну мить творення Світу» [1, с. 212]. У Г. Сковороди він характеризується легкістю (лет, біг, порив), блискавичною зміною локацій «Небо, земля... звѣзды» [6, с. 72], «небеса... И преисподняя вся» [6, с. 72], «коперниковски сферы... сердечныя пещеры» [6, с. 81–82], а сама душа, що здійснює цей рух, порівнюється з орлом, оленем, кораблем-вітрильником [6, с. 61, 72, 78]. Описані динаміка, легкість, рух угору (або ж в глибину серця) знаменують не що інше, як порив у безмежність, у сферу свободи духа, де панують щастя, мир і гармонія.

Оригінальне поетичне осмислення меж та безмежжя репрезентує і другий, **темпоральний** аспект, де діалектика цих понять окреслена в координатах *часовості й вічності, швидкого і сповільненого* (наближеного до вічності) *часотривання*. Як і Августин Аврелій, Г. Сковорода протиставляє *час і вічність* як мінливе незмінному, обмежене безмежному. На думку українського філософа: «Вѣчность и время един состав суть, но не едино: одно – свѣт, другое – тьма; одно – добро, другое – зло; одно – глава, другое – хвост» [6, с. с. 1372]. За Г. Сковородою, вічність – це те, що й Бог, те, що й істина [6, с. 214–215]. Вона – невидима основа видимого світу, його правдива сутність. Якщо час постає «мірою земної тривалості – космічної та історичної», виміром земного життя людини, то вічність «позначає тривалість, що перевершує людську міру» [3, с. 7, 12]. Уже починаючи від неоплатоніків відмінність часу й вічності визначалася тим, що час пов'язувався «з мінливістю, рухом, виміром, а вічність – зі статикою, нерухомістю, незмінністю» [4, с. 221], а у християнській традиції – з Божою безмежністю, повнотою.

У поетичному світі збірки «Сад божественних пісень» наведений антагонізм меж і безмежжя, часу і вічності ілюструють два протилежні ритми часоплину. Перший – сповільнений, наближений до вічності, майже розчинений у ній, своєрідний *час-adagio*. Його характеризують «покой, тишина» [6, с. 62]. Це ритм, притаманний природі: полям, гаям, дібровам, де плін хвилин

мовби розчинений у райському безмежжі. «Не пойду в город богатый. Я буду на полях жить. / Буду вѣк мой коротати, гдѣ тихо время бѣжит» [6, с. 62]., – декларує ліричний герой у 12-й пісні. Суголосний мотив втілюють 3, 13, 18-а пісні, де опис тихого тривання часу серед безкраїх полів і зелених садів втілює образ сповільненого часу-*adagio*. Його настроєвими домінантами є «спокій», «мир», «радість», загалом усе те, що характеризує райський стан, Божу вічність.

Протилежним до цього сповільненого ритму часотривання є темп, наближений до шаленого ритму світу, – своєрідний *час-presto*. Виведений у 8, 14, 16, 17-й піснях, він, на відміну від попереднього, швидкий, прискорений. Його виразниками постають образи вітру, бурі, водної стихії, як-ось у 16-й пісні: «О прелестный мір! Ты мнѣ окіан, пучина. / Ты мрак, облак, вихр, тоска, кручина» [6, с. 67]. Простором оприсутнення цього часу є вже не тихі картини природи, а шумливий вир світу, зіставлений із розбурханим океаном та окреслений через концепти «не-миру», «хвилювання», «печалі».

Протилежні за суттю, ці два темпоральні ритми (*adagio* і *presto*) символічно втілюють два модуси буття – вічне і плінне, безмежне й обмежене.

Авторське розуміння швидкоплинності часу і скороминущості людського життя містко увиразнюють також поетичні афоризми: «Лутче час честно жить, неж скверно цѣлый день» [6, с. 74]; «Не красна долготою, но красна добротою, / Как пѣснь, так и жизнь» [6, с. 85].

Час у віршах «исполняется» [6, с. 54], «грядет» [6, с. 57], «бѣжит» [6, с. 62], може бути використаним і змарнованим, «в пользѣ» і «без плода» [6, с. 774]. Сама ж неловима фактура його тривання виписана не лише реалістично (через найменші і найбільші одиниці часоплину), але й символічно (через паралелізм буттєвих етапів пшеничного колосу і людського життя).

Символічного окреслення набуває й образ вічності. Її знаково втілює не тільки винесений у заголовок збірки образ саду-раю, який позначає «повноту життя, що переходить у вічне перебування з Богом» [2, с. 57], а й алюзійно присутній у текстах емблематичний образ кола, «безконечного Колеса Божія Вѣчности» [6, с. 579]. У поезіях це і коло добового циклу, і коло пір року, і коло свят церковного календаря, а також сам образ Бога, в якому, мов у колі, сходяться кінці й початки.

Описуючи час, що переходить у вічність (життя людини), і вічність, що оприсутнюється в часі (містерію Різдва), Г. Сковорода концепту-

алізує власне розуміння діалектики меж і безмежжя, виражене в темпоральних реаліях.

Не менш вагомий і третій аспект її реалізації – **екзистенційний**. На думку Д. Чижевського і В. Ерна, у центрі уваги Г. Сковороди насамперед перебуває людина [10, с. 104]. Спроектвана на людське буття діалектика меж і безмежжя містко втілена в опозиції **життя і смерті**, а радше в поетично-філософській інтерпретації біблійної тріади **життя, смерті й воскресіння**. Властиво, християнська екзегетика є основним підґрунтям для художнього трактування цих понять.

Цікаво, що у світлі поетичної філософії Г. Сковороди концепт **смерті** не має характерного трагічного наповнення. Навпаки, він часто осмислений персоніфіковано-гротескно, як у 10-й пісні, де виведений образ «замашної коси», що не щадить «и царских волосов», але цілком невладна над тими, «чья совѣсть, как чистый хрусталь» [6, с. 61]. Вслід за Сократом, Платоном та християнськими містиками, Г. Сковорода трактує смерть передусім не як фізичну межу людського життя, а як двері в безмежність, як «звільнення безсмертної душі від обмеженого тілесного існування» [9, с. 589].

Ця думка чітко окреслена вже в 1-й пісні, де страху смерті протиставлено чисту совість як запоруку вічного життя. Поет розрізняє дві смерті: **фізичну і духовну**. Першу, яка звільняє людину від ярма тілесності, він називає «святою». Ця «смерть есть святая, кончит наша злая, / Изводит злой войны в покой!» [6, с. 52]. Натомість другу, духовну, Г. Сковорода називає «лютою», «живою», оскільки вона губить вічну людську душу. Джерелом цієї смерті, як і в Біблії, є гріх: «...грѣх-то смерть родит! живу смерть наводит... О смерть сія люта!» [6, с. 52]. Саме тому, заперечуючи страх фізичної смерті, автор закликає остерігатися духовної. Звідси походить домінуючий мотив збірки – боротьби з гріхом і очищення серця. Виразно виписаний у 3-й пісні («Щаслив тот и без утѣх, кто побѣдил смертный грѣх» [6, с. 54]), він рефренно актуалізований у 1, 2, 10, 20-й поезіях, у фокусі художньої уваги яких – чиста, незаплямована совість, яка не боїться ні наклепів, ні бомб [6, с. 71], ні навіть смерті [6, с. 61].

Подібно, як і в філософії М. Гайдеггера правдиве розуміння смерті відкриває правдиве розуміння життя і автентичність особи, так і в поетичних рефлексіях Г. Сковороди образ смерті (фізичної й духовної) увиразнює авторське трактування **життя**, яке він також розмежовував на **духовне**, «райське», «святе» [6, с. 52, 62] і **тілесне**,

«суєтне», «пристрасне» [6, с. 75, 84]. Властиво, істинним вважав лише перше, закорінене в Бозі.

Світогляд Г. Сковороди христоцентричний у своїй основі. Саме тому для ліричного героя збірки життя – це Христос. Жити – це померти для гріха і жити для Христа, того, який для нас помер і воскрес. Цей мотив поет наскрізно виписаний в численних поезіях збірки: «Христе, жизнь моя, умерый за мя!.. / Живу тебѣ мой свѣт» [6, с. 52]; «О отрасли Давидовска! Ты брег мнѣ и кифа, / Ты... жизнь...» [6, с. 67]; «Пусть весь мир отбѣжит! / Я буду в тебѣ жить, / О Иисусе!» [6, с. 57], і ін.

В символічному сенсі наведений мотив тісно пов'язаний з біблійною містерією **воскресіння**, втіленою в образі розп'ятого й воскреслого Христа. Просвітлений вірою, зір митця бачить під зовнішньою крихкістю внутрішню міць воскресіння, «под смертью – жизнь без лѣт» [6, с. 57, 58]. Саме в Ісусі Христі, стверджує ліричний герой 7-ї пісні, душа віднаходить ліки від гріха і зцілення від духовної смерті. Автор називає це воскресінням душі, порівнюючи з «золотим віком» [6, с. 52], воскресінням природи від зимового сну [6, с. 53], або ж новим життям зернини у колосі [6, с. 57].

Загалом, описуючи діалектику меж і безмежжя в контексті людської екзистенції, Г. Сковорода апелює до концепції двох натур створіння: видимої (обмеженої) та невидимої (безмежної). Вони притаманні не лише макрокосму, а й мікрокосму, людині. Як слушно зауважував Д. Чижевський, людська істота в творах філософа мислиться подвійно, як така, що «складається з “зовнішності” тіла та з поверхні душі, та з захованої в тілі й під душею “правдивої”, “внутрішньої”, “дійсної” людини» [10, с. 104], яка, на думку письменника, і є «істинною людиною» в людині, Божим образом у ній. «Бренный кумир, – пише Г. Сковорода, – ограничен, заключаем тиснотою. Духовный же ЧЕЛОВІК есть свобод. В высоту, в глубину, в широту летает безпределно» [6, с. 791]. В символічній риторикі збірки цю ідею втілює 5-а пісня, де йдеться не лише про таємницю народження Христа, а й про таємницю народження і зростання в людині досконалої людини, «мужа совершенна», як писав поет: «Поколь в мужа совершенна / Взросши, возжем блаженна / Самого Бога вкусить» [6, с. 56]. Для цієї нової людини не страшна навіть кончина, оскільки фізична смерть є смертю лише тілесної, а не духовної людини, серце якої закорінене в Бозі, а отже у вічності. Таким чином те, що в матеріальному світі уособлює межу – смерть,

у світлі християнського світогляду стає лише брамою в безмежність, оприявнюючи «таїну возз'єднання іманентного і трансцендентного, людського і божественного» [9, с. 589].

Висновки. Отже, осмислюючи світ і життя людини в координатах меж і безмежжя, Г. Сковорода розглядає їх крізь призму топографічної, темпоральної й екзистенційної площин. У збірці цю діалектику втілюють полярні образи міста і природи, часу і вічності, смерті і життя. Інтерпретуючи їх, мислитель незмінно апелює до ідеї двох (видимої та невидимої) натур творіння. Водночас окреслені антиномії існують у текстах не відокремлено, а взаємонакладаються, проникають одна в одну, формуючи діалектичну панора-

раму дійсності. Автор широко залучає місткі образи-символи, розгорнуту антитезику й метафоричність, алегоричність та афористичність вислову. Як філософ-богослов Г. Сковорода протиставляє граничності людського існування віру в безмежне і трансцендентну надію воскресіння, що одуховнює божественним смыслом простір, час і все життя.

Перспективним напрямком продовження студій у заданій сфері є дослідження інтерпретації меж і безмежжя в прозових творах Г. Сковороди, а також компаративний аналіз художньої рецепції діалектики цих понять у творчості філософа й інших українських барокових авторів того часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Еліаде М. Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. / пер. Г. Кьоран, В. Сахна. Київ : Основи, 2001. 592 с.
2. Ісіченко І. Сакральний простір «Саду божественних пісень» Григорія Сковороди. *Слово і Час*. 2013. № 1. С. 52–63.
3. Кирилюк О. Християнська філософія вічності та часу у творах Григорія Сковороди : монографія. Київ–Одеса, 2022. 172 с.
4. Копистянська Н. Час / художній час : до питання про історію поняття і терміна. *Вісник Львівського університету: Серія філологічна*. Львів, 2008. Вип. 44. Ч. I. С. 219–229.
5. Новий Завіт / перекл. о. І. Хоменка. Львів : Свічадо, 2013. 712 с.
6. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Леоніда Ушкалова. Харків–Едмонтон–Торонто : Майдан, 2011. 1400 с.
7. Ушкалов Л. Передмова. Сковорода Г. Буквар миру. Книга для сімейного читання. Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. С. 5–7.
8. Ушкалов Л. Григорій Сковорода : семінарій. Харків : Майдан, 2004. 776 с.
9. Філософський енциклопедичний словник / ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 744 с.
10. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди. Варшава : Праці Українського Наукового Інституту, 1934. Т. 24. 233 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025

Дата публікації: 30.12.2025